

Aušra Baniulytė

Itališkieji Pacų ryšiai XVII a. antroje pusėje ir LDK miestų dailė

LDK didysis etmonas Mykolas
Kazimieras Pacas. Iš: J. Wolff, *Pacowie...*,
Petersburg, 1885

XVII a. viduryje vienai turtingiausių ir įtakingiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (toliau LDK arba Lietuvos) giminių Radviloms dėl epochos permaitinimo politikos lyderio pozicijas teko užleisti kitai, neva itališkos kilmės, Lietuvos didikų giminei Pacams. Jų veikloje svarbią vietą užėmė glaudūs ryšiai su Italija, ypač su Medičių (*it. Medici*) dvaru ir Šv. Sostu. Šiuos kontaktus Pacai įgijo pačiais įvairiausiais būdais, ne tik diplomatiniais, bet ir pasitelkdami itališkos kilmės mitą, tariamai įrodantį jų „giminystę“ su Florencijos patricijų šeima Pazzi. Pacų „itališkumas“, jų artimi santykiai su Italijos diduomene įtakojo šių didikų dvaro kultūrą, pagrįstą itališko baroko stiliaus kūrinių fundacijomis, neabejotinai padariusiomis reikšmingą įtaką Lietuvos miestų dailės raidai, nukreipusiai ją Europos miestų kultūros linkme. Šio straipsnio tikslas yra, analizuojant istoriniu požiūriu, atskleisti itališkąjį Lietuvos miestų dailės ir kultūros aspektą, kurį suformavo italų menininkų ir pirklių bendruomenė, įsikūrusi Lietuvoje Pacų giminės klestėjimo laikotarpiu.

Daugelis meno istorikų ir kultūrologų, domėjėsi šios didikų giminės kultūrinėmis nuostatomis ir mecenatyste, atkreipė dėmesį į jų itališką orientaciją ir pastebėjo jos reikšmę Lietuvos Baroko kultūrai, tai yra itališko baroko stiliaus architektūros atsiradimui Lietuvoje, kurio meninių formų ypatumus yra atskleidę Laima Šinkūnaitė, Sigita Samuolienė, Mindaugas Paknys¹. Prie šių tyrimų taip pat priskirtinos Stasio Samalavičiaus monografija apie Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios istoriją ir jos dekoro ikonografijos ypatumus bei Stasio Meškauskio darbai apie Pažaislio kamaldulių vienuolyną, kuriuose taip pat atsiskleidžia italų architektų, skulptorių ir tapytojų indėlis Lietuvos meno raidai². Daugelio kitų menotyrininkų, pvz.,

¹ Laimos Šinkūnaitės studijos, skirtos Pažaislio kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios dekoro tyrimams: L. Šinkūnaitė, Baroko pilnatis Pažaislio vienuolyno ansamblyje, *Darbai ir dienos*, 2001, Nr. 26: *Lietuvos dailė: kryptys ir srovės*, p. 8–28; Idem, Pažaislio vienuolyno dekoro ikonografinė programa: nauji tyrinėjimų aspektai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, sud. R. Butvilaitė, (ser. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, Dailė, Nr. 21), Vilnius, 2001, p. 7–26; Idem, The Pažaislis Monastery Ensemble – Ideological and Artistic Principles of the Baroque, *Barock im Baltikum und andere Studien des Ostseeraums*, Homburger Gespräch 1999 und 2000, Kiel, 2002, heft 17, S. 31–51. Prie šių tyrimų priskirtini ir Sigitos Samuolienės darbai: S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, p. 35–42. Autorė didelį dėmesį skyrė italų menininkų veiklai Lietuvoje: S. Samuolienė, Kai kurie XVII a. antrosios pusės stiuks lipdybos bruožai Lietuvoje, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, 1988, t. 9 (1), p. 47–57; Idem, Komaskai ir stiuks lipdyba Šiaurės Europoje ir Lietuvoje XVII a. II pusėje, *Nuo gotikos iki romantizmo: Senoji Lietuvos dailė*, sud. I. Vaišvilaitė, Vilnius, 1992, p. 56–72. Šios krypties tyrimus apie italų architektų ir dailininkų kūrybą Pacų funduotose bažnyčiose ir vienuolynuose ženkliai papildė Mindaugo Paknio studijos: M. Paknys, Pažaislio architektūrinis ansamblis – brandžiojo baroko pavyzdys, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, 1996, t. 16, p. 488–492; Idem, *Pažaislio mecenatas K. Z. Pacas*, Magistro darbas, Vilnius: VU Istorijos fakultetas, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra, 1997; Idem, K. Z. Paco dvaro santykis su Pažaislio menininkais, *Menotyra*, 1998, Nr. 1, p. 4–9; Idem, Nowe źródła o artystach w Pożajściu w kręgu mecenatu Krzysztofa Zygmunta Paca, *Biuletyn Historii Sztuki*, 2000, nr 1/2, s. 153–161; Idem, Antakalnio Šv. Petro ir Povilo bažnyčios freskų autorystės problema, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, p. 43–51.

² S. Samalavičius, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios statyba ir dekoravimas, *Architektūros paminklai*, 1972, t. 2, p. 46–70; S. Samalavičius, A. Samalavičius, *Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčia*, Vilnius, 1998; S. Meškauskas, *Pažaislis*, Vilnius, 1983; Idem, *Klasztor Kamedulów w Pożajściu, Litwano-Słowica Posnaniensis: Studia Historiae Artium*, 1991, t. 5, s. 95–115.

Tojanos Račiūnaitės, Dalios Klajumienės ar lenkų mokslininkų Alojzo Sajkowskio ir Stanisława Mossakowskio, taip pat fragmentiškai paliesta ir Pacų mecenatystės problematika³. Pacų itališkos kultūrinės aspiracijos reikšmę Lietuvos Baroko raidai akcentavo Povilas Reklaitis, Halina Kairiūkštytė-Jacinienė, Irena Vaišvilaitė, Mariuszas Karpowiczius⁴, pastebėdami, kad Pacų itališkai kultūrinei ir meninei orientacijai susiformuoti didelės reikšmės turėjusi Pacų giminės kilmės iš Italijos tradicija. Pagal šią mitinę kilmės istoriją Pacai giminystės ryšiais siejami su Florencijos patricijais Pazzi, kurių vienas šeimos narys kartu su legendiniu Palemonu ir kitais romėnų karvedžiais atvyko į Lietuvą⁵.

Tačiau dažniausiai mitinė Pacų giminystė su Florencijos patricijais Pazzi buvo suprantama ir vertinama kaip XVII a. šios Lietuvos didikų giminės kultūrinei orientacijai būdingas reiškinys. Toks pažiū-

³ Tojana Račiūnaitė monografijoje apie basųjų karmelitų kultūrinį paveldą atskleidė LDK pakancelerio Stepono Paco funduotų Vilniaus Šv. Teresės ir Šv. Juozapo Sužadėtinio bažnyčių mecenavimo pobūdį; žr. T. Račiūnaitė, *Vizijos ir atvaizdai: Basųjų karmelitų palikimas*, Vilnius, 2003, p. 65, 67, 100–105. Dalia Klajumienė monografijoje apie Lietuvos bažnyčių architektūros sienų tapybą nagrinėjo Pacų funduotos Jiezno Šv. Arkangelo Mykolo ir Jono Krikštytojo bažnyčios ikonografinę programą; žr. D. Klajumienė, *XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje*, Vilnius, 2004, p. 110–115; taip pat A. Sajkowski, *Barok*, Warszawa, 1972, s. 82; S. Mossakowski, *Orbis Polonus: Studia z historii sztuki XVII–XVIII wieku*, Warszawa, 2002, s. 60–62.

⁴ P. Reklaitis, Mykolas Arkangelas Palloni: Italų freskininkas Lietuvoje XVII amžiuje, Idem, *Prarastosios Lietuvos pėdsakų beiškant: Straipsniai iš Lietuvos dailės ir kultūros istorijos, rašyti 1954–1990 m. Vokietijoje*, sud. V. Jankauskas, Vilnius, 1999, p. 131; H. Kairiūkštytė-Jacinienė, Pažaislis, ein Barockkloster in Litauen, *Tauta ir žodis*, 1930, t. 6, p. 4; leidimas lietuvių k.: *Pažaislis, Baroko vienuolynas Lietuvoje*, Vilnius, 2001, p. 21; I. Vaišvilaitė, *Baroko pradžia Lietuvoje*, (ser. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, Dailė, Nr. 6), Vilnius, 1995, p. 15; M. Karpowicz, Kilka słów o Pożajściu i mecenacie Paców, *Biuletyn Historii Sztuki*, 1961, nr 2, s. 171; Idem, *Działalność artystyczna Michelangela Palloniego w Polsce*, Warszawa, 1967, s. 33; Idem, *Sztuka oświeconego sarmatyzmu*, Warszawa, 1986, s. 149–150; Idem, Artyści włoscy w Pożajściu: Pietro Puttini i Giovanni Merli, *Rocznik Historii Sztuki*, 1995, t. 21, s. 320.

⁵ Plačiau apie Pacų itališkos kilmės mitą ir jo raidą žr. A. Baniulytė, Pacai ar Pazzi? Nauja Palemono legendos versija LDK raštijoje, *Istorijos rašymo horizontai*, sud. A. Jurgutienė, S. Narbutas, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), Vilnius, 2005, p. 143–146; Idem, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų Pacų kilmė iš Italijos: tarp iliuzijos ir tikrovės, *Istorinė tikrovė ir iliuzija: Lietuvos dvasinės kultūros šaltinių tyrimai*, sud. D. Klajumienė, (ser. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, Dailė, Nr. 31), Vilnius, 2003, p. 103–110.

ris daugiausia sutinkamas lenkų mokslininkų Januszo Tazbиро⁶ ir Jano Bystronіo⁷ studijose. Tuo tarpu Elżbieta Kulicka⁸ ir Antonis Mączakas⁹ savo tyrimuose akcentavo politinį „florentietiškos“ kilmės istorijos aspektą, kuris Pacų giminei turėjo propagandinę reikšmę. Kiti tyrinėtojai, ypač lenkų meno istorikas Karpowiczius¹⁰, pabrėžė, kad ši legenda buvo svarbi Pacų ryšiams su Italija, ypač su Medičių dvaru¹¹, dėl ko Pacai tapo vieni žymiausių ne tik LDK, bet ir visoje Lenkijos–Lietuvos valstybėje itališko baroko architektūros fundatoriais.

Ši Lietuvos didikų giminė suklestėjo ir dominavo Lietuvoje¹² ypač neramiu laikotarpiu: nuolatinė išorinė grėsmė – karai su Rusija ir Švedija; keletą šimtmečių tebesitęsiantys ir Europą gerokai išvarginę turkų antpuoliai; be to, vidiniai prieštaraivimai valstybėje – religiniai, politiniai susiskaldymai ir konfliktai, privedę šalį prie vidaus karų. Nuolatinės papirkinėjamų didikų grupuočių tarpusavio grumtynės ir intrigos dėl valdžios šalyje sukėlė visišką destruktiją¹³, kurią dar sąmoningai kurstė didžiosios Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR arba Respublikos) kaimynės – Rusija, Austrija ir

⁶ J. Tazbir, *Rzeczpospolita i świat: Studia z dziejów kultury XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1971, s. 110.

⁷ J. S. Bystronі, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI–XVIII*, Warszawa, 1994, s. 185.

⁸ E. Kulicka, Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego, *Przegląd Historyczny*, 1980, t. 71, nr 1, s. 17.

⁹ A. Mączak, The Structure of Power in the Commonwealth of the Sixteenth and Seventeenth Centuries, *A Republic of Nobles: Studies in Polish History to 1864*, edited and translated by J. K. Fedorowicz, Cambridge, 1982, p. 129.

¹⁰ M. Karpowicz, *Działalność artystyczna Michelangela Palloniego*, s. 33.

¹¹ A. Baniulytė, Lietuvos didikų Pacų ryšiai su Medičiais XVII a. antrojoje pusėje, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2002/2, Vilnius, 2004, p. 45–46.

¹² Nuo XVI a. pabaigos iki XVIII a. Lietuvos valstybės specifinis bruožas buvo tai, kad reali valdžia buvo sutelkta vienos giminės rankose, kuri tapdavo valstybės vidaus gyvenimo, santykių su užsienio valstybėmis formuotoja, atstovavo Lietuvos valstybės savarankiškumą unijoje su Lenkija. XVII a. antroje pusėje nuo septinto dešimtmečio iki devinto dešimtmečio pirmos pusės valdžioje buvo įsigalėję Pacai; žr. Z. Kiaupa, Apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės būklės Abiejų Tautų Respublikoje ir jos raidos 1569–1764 problemas, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 390–391; A. Codello, Pacowie wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego (1660–1667), *Przegląd Historyczny*, 1958, t. 49, nr 1, s. 21.

¹³ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795*, Vilnius, 2000, p. 266–305.

Prūsija¹⁴. Tačiau Pacų giminė šiuo sudėtingu laikotarpiu, lyderiausi Lietuvoje vos keletą dešimtmečių, sugebėjo ne tik pratęsti savo politinių priešininkų Radvilų¹⁵ separatistinę politiką ir palaikyti Lietuvos valstybingumo interesus bendroje Lenkijos–Lietuvos valstybėje¹⁶, bet taip pat savo tariai itališkos kilmės ir nuolatinio kontaktavimo su savo „protėvyne“ Italija dėka sugebėjo sukurti aukštos kultūros dvarą, kuris XVII a. antroje pusėje virto itališkos kultūros citadele ne tik LDK, bet ir visoje Respublikoje.

Pacų giminės iškilimą ir politinę įtaką paskatino Kristupo Zigmanto Paco, LDK kanclerio, asmenybė ir politinė veikla¹⁷. Kaip teigia istorikas Vincas Trumpa, jis buvęs visos giminės *spiritus movens*¹⁸. K. Z. Pacas politinę karjerą pradėjo karališkajame dvare 1648 m., tuoj po studijų¹⁹, kai karaliumi buvo išrinktas Jonas Kazimieras

¹⁴ G. Delanty, *Europos išradimas: Idėja, tapatumas, realybė*, Vilnius, 2002, p. 84. Apskritai XVII a. Respublikos karališkasis dvaras buvo virtęs Europos valstybių interesų kovos lauku. ATR buvo reikalinga kaip potencialus sąjungininkas sprendžiant tarpusavio konfliktus, taip pat kovose su turkais; žr. Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, op. cit., p. 266–301.

¹⁵ Pacai, kildami politinės karjeros laiptais, susidūrė su Radvilų giminės galia ir pasipriešinimu. Kaip tik XVII a. pirmoje pusėje, Jono Kazimiero valdymo laikotarpiu, yra pastebima arši Pacų ir Radvilų konfrontacija, kuri neretai baigdavosi tik ginklu išsprendžiamu konfliktu; žr. A. Codello, *Rywalizacja Paców i Radziwiłłów w latach 1666–1669, Kwartalnik Historyczny*, 1964, t. 71, nr 4, s. 913–929. Pavyzdžiui, grumdamiesi dėl valstybinių pareigybų, Boguslovas Radvila ir jo giminaitis pakancleris Mykolas Kazimieras Radvila 1669 m. iškviertė dvikovon du galingiausius valstybės pareigūnus – LDK didiką etmoną M. K. Pacą ir LDK kanclerį K. Z. Pacą; žr. B. Radziwiłł, *Autobiografia*, Warszawa, 1979, s. 97.

¹⁶ G. Sliesoriūnas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystės vidaus karo išvakarės: Didikų grupuočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius, 2000, p. 198–203.

¹⁷ Vaidos Kamuntavičienės nuomone, K. Z. Pacas buvo vienas žymiausių Lietuvos valstybės veikėjų, Pacų giminės galybės XVII a. antroje pusėje įkūrėjas; žr. V. Kamuntavičienė, LDK kanclerio Kristupo Zigmanto Paco santykis su Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdovais ir jų dvarais, *Lietuvos istorijos metraštis, 1998 metai*, Vilnius, 1999, p. 24. Amžininkai K. Z. Pacą laikė visos Respublikos mastu neginčijamai geriausiu senato nariu, labiausiai žinomu valstybės senatoriumi, kuris, kol buvo gyvas, neturėjo sau lygių nei turtais, nei įtaka, nei gabumais; žr. Ibid.

¹⁸ V. Trumpa, Paskutiniai V. Gosiauskio metai, Idem, *Apie žmones ir laiką*, Vilnius, 2001, p. 25.

¹⁹ Pacų giminės tyrinėtojai išskirtinai pabrėžia K. Z. Paco išsilavinimą ir jo intelektą. Yra žinoma, kad jis daug laiko praleido studijuodamas užsienio universitetuose – Krokuvoje, Paduvoje, Perudžos, Graco, Leidenio; žr. T. Wasilewski, Pac Krzysztof Zygmunt (1621–1684), *Polski słownik biograficzny*, (toliau – PSB), t. 24, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1979, s. 710–711.

Vaza²⁰. Lenkų mokslininkės Ursulos Augustyniak nuomone, Jono Kazimiero valdymo laikotarpis pasižymėjo tuo, kad šio karaliaus aplinką dvare formavo visiškai nauji, politikoje nepatyrę, neturę tradicijų, mažai kam žinomi žmonės²¹, kuriuos Juliuszas Antonis Chrościckis pavadino „naujaisiais žmonėmis“²². Lenkijos Karalystėje tai buvo Opalinskių (Opalińscy), Kazanovskių (Kazanowscy) ir Leščinskių (Leszczyńscy) giminės, tuo tarpu Lietuvoje iškilo Chodkevičiai, Sapiegos ir Pacai, iš politinės arenos išstūmę tokias senas ir įtakingas šeimas kaip Tarnovskius (Tarnowscy) ir Radvilas²³.

Tokią situaciją iš dalies sąlygojo politinis nestabilumas valstybėje ir karo su Rusija ir Švedija XVII a. viduryje, atvėrę Respublikos tikrąsias pikrtaizdes – ekonominį atsilikimą, politinės sistemos nepasitvirtumą bei tarp bajorijos išplėskusią panišką naujovių baime – tai yra iš Prancūzijosėjusio absoliutizmo, kuris kėsinosi apriboti bajoriškąsias laisves ir privilegijas²⁴. Stiprios centralizuojančios jėgos nebuvimas ir reformų poreikis sudarė palankią terpę iškilti įvairiems politikos naujokams, tokiems kaip, pvz., Pacai, kurie iki XVII a. pradžios buvo Radvilų dvaro klientai²⁵ ir sunkiai galėjo prilygti šiai beveik šimtą metų Lietuvą valdžiusiai didikų giminai.

²⁰ T. Wasilewski, op. cit.; V. Kamuntavičienė, op. cit., p. 26.

²¹ U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy“: Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa, 1999, s. 215.

²² J. A. Chrościcki, *Sztuka i polityka: Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa, 1983, s. 158.

²³ Ibid.

²⁴ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, op. cit., p. 298–306.

²⁵ XVI a. antroje pusėje tarp LDK kanclerio Radvilos Rudojo klientų yra minimi ir Pacai; žr. R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius, 2002, p. 194. Katolikiškos Radvilų giminės atšakos aplinkai Pacai priklausė ir XVII a. pradžioje. Tai akivaizdžiai liudija pareigybų pasiskirstymas: LDK kancleriu buvo Albertas Stanislovas Radvila, kurio nominaliu pavaduotoju buvo pakancleris Steponas Pacas, abu lydėję karalių Vladislovą Vazą kelionėje po Europą 1624–1625 m. Apie šią kelionę žr. *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, oprac. A. Przyboś, Kraków, 1977. Šios kelionės vadovu buvęs A. S. Radvila; žr. Ibid., s. 16. Abu valstybės vyrai dalyvavo ir įvairiose religinėse procesijose; žr. P. Rabikauskas, *Kriščiūnų Lietuva: Istorija, hagiografija, šaltinių tyra*, sud. L. Jovaiša, Vilnius, 2002, p. 227–229.

Tačiau Jono Kazimiero valdymo laikotarpiu padėtis ėmė keistis Radvilų nenaudai, kai karališkame dvare, dėl karalienės Marijos Liudvikos Gonzagos įtakos buvusiame proprancūziškos orientacijos²⁶, savo karjerą pradėjo neva itališkos kilmės K. Z. Pacas²⁷, buvęs visų naujovių priešakyje²⁸. Šiuo laikotarpiu svarbiausias jo tikslas buvo savo giminės įtvirtinimas politikoje, siekiant artimo bendravimo su karališku dvaru, ir gauti pačius aukščiausius valstybės postus²⁹. Tuo metu kaip tik LDK didžiojo etmono pareigybė atiteko K. Z. Paco giminaičiui Mykolui Kazimierui Pacui³⁰, kurio jaunesnis brolis Kazimieras Pacas buvo paskirtas Žemaičių vyskupu³¹. Taip Pacų giminė plėtė savo įtaką visoje Lietuvoje. Tačiau Pacų dvaro tikrasis suklestėjimas įvyko valdant karaliui Mykolui Kaributui Višnioveckuiui, kuris dėl savo silpno charakterio³² per visą valdymo laikotarpį 1669–1674 m. buvo visiškai papuolęs į veikliojo LDK kanclerio K. Z. Paco įtaką, tuo metu praktiškai valdžiusio tiek Lietuvą, tiek ir patį karalių³³.

Pasiekę politinę įtaką ir galią, Pacai ėmėsi įtvirtinti savo dvarą, pasitelkdami vaizduojamuosius menus – architektūrą ir dailę. Kaip tik XVII a. šeštame septintame dešimtmetyje pasirodė žymiausios

²⁶ E. Starczewski, *Możnowładztwo polskie na tle dziejów*, t. 1: *Do końca XVII w.*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków, 1914, s. 470–479; plačiau apie M. L. Gonzagos dvarą žr. K. Targosz, *Uczony dwór Ludwika Marii Gonzagi (1646–1667)*, Wrocław, 1975; B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwika Marii*, Warszawa, 1976, s. 13–92.

²⁷ A. Baniulytė, Pacai ar Pazzi?, p. 157, 161–162; A. Baniulytė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų Pacų kilmė iš Italijos, p. 107.

²⁸ V. Trumpa, op. cit., p. 34.

²⁹ V. Kamuntavičienė, op. cit., p. 26–29.

³⁰ Po Vincento Aleksandro Gosievsio nužudymo M. K. Pacui 1663 12 08 buvo suteikti Smolensko vaivados ir lauko etmono urėdai, o 1667 m., mirus Pauliui Jonui Sapiegai, jis tapo didžiuoju etmonu ir Vilniaus vaivada; žr. J. Wolff, *Pacowie: Materijaly historyczno-genealogiczne*, Petersburg, 1885, s. 126–128; A. Codello, *Konfederacja wojskowa na Litwie w l. 1659–1663*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 1960, t. 6, cz. 1, s. 20–45; V. Trumpa, op. cit., p. 50.

³¹ Kazimieras Pacas 1664 01 14 buvo paskirtas Smolensko vyskupu, 1666 05 05 karalius Jonas Kazimieras jį nominavo, o pop. Klemensas IX 1667 10 03 paskyrė Žemaičių vyskupu; žr. J. Wolff, op. cit., s. 138–139; A. Rachuba, *Pac Kazimierz*, *PSB*, t. 24, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1979, s. 706.

³² Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, op. cit., p. 307.

³³ V. Kamuntavičienė, op. cit., p. 29–32.

Pacų fundacijos – Vilniaus Laterano kanauninkų vienuolynas su Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia Antakalnyje, Pažaislio kamaldulių vienuolynas su Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia, taip pat statytos Vilniaus basųjų karmeličių vienuolyno Šv. Juozapo ir Jiezno Šv. Arkangelo Mykolo ir Jono Krikštytojo bažnyčios bei įrengta Vilniaus basųjų karmelitų vienuolyno Šv. Teresės titulo bažnyčia³⁴. Lenkų menotyrininko Karpowicziaus nuomone, Pacai ėmėsi statyti bažnyčias ir vienuolynus tuomet, kai Respublikoje apskritai niekas nestatė, nes po alinančių karų su Rusija ir Švedija, vidinių konfliktų, taip pat bado ir maro XVII a. viduryje buvo įsivyravusi sąstingio atmosfera³⁵, pasireiškusios miestų bendruomenės kultūrinio ir religinio gyvenimo nuopoliu.

Karų metu bažnyčios buvo griauamos ir plėšiamos. Popiežiaus nuncijus, vėliau kardinolas Pietro Vidoni³⁶ savo relacijose į Romą tarp daugelio naujienų iš Respublikos aprašė blogą Lietuvos bažnyčių būklę po karų su Rusija³⁷. Jo teigimu Vilniaus katedra buvo visiškai sugriauta ir pasauliečių išgrobstyta³⁸. Panašius vaizdus minėjo ir kitas italas – Venecijos diplomatas, kunigas Michele Bianchi, pasivadinęs Alberto Vimina. Būdamas Smolenske, jis matė vežimais iš Vilniaus į Maskvą gabenamą prisiplėštą turtą ir tremiamus jo gyventojus³⁹. Ne

³⁴ M. Paknys, *Mecenatystės reiškiny XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius, 2003, p. 178–180.

³⁵ M. Karpowicz, *Działalność artystyczna Michelangelo Palloniego*, s. 31–32.

³⁶ Pietro Vidoni (1610 11 18 – 1681 01 05), popiežiaus nuncijus Lenkijoje 1652–1660 m., nuo 1660 m. kardinolas, nuo 1676 08 21 Lenkijos Karalystės globėjas: *cardinalis creatus a die 21 VIII 1676 protector Regni Poloniae*; žr. *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 1: *De fontibus eorumque investigatione et editionibus instructio et editionem nuntiorum series chronologica*, auctore H. D. Wojtyśka, Romae, 1990, p. 261–262.

³⁷ 1656 10 21 dienos laiškas iš Volbargo; žr. Archiwum Jezuitów w Warszawie (Papieski Instytut Studiów Kościelnych / Punkt Konsultacyjny), f. N. Pol. 65, *Lettere di mons. Nunzio in Polonia. Mons. Vidoni*, t. 2: 1656 07 02 – 1656 12 31, mf. 2B3 9.1; originalas: Archivio Segreto Vaticano / Nunziatura di Polonia, vol. 65, l. 182.

³⁸ Ibid.

³⁹ A. Tyla, *Lietuva ir Lenkija XVII a. vidurio karų sukuryje*, Michele Bianchi (Alberto Vimina), *Trumpas pasakojimas apie Lietuvos ir Lenkijos karą su Maskva XVII a. viduryje / Breve racconto della guerra di Lituania e Polonia contro Mosca alla metà del XVII secolo*, Vilnius, 2004, p. 41.

ką geresnė Lietuvos bažnyčių padėtis buvo ir po karų su Švedija, apie kurią rašė Motiejus Valančius „Žemaičių vyskupystėje“⁴⁰.

Apie švedų plėšikavimus ir grobimus sueiliavo žemaičių bajoras Mikalojus Kazimieras Šemeta poemoje „Reliacija apie Žemaitijos patekimą ir išėjimą iš švedų globos“, sukurtoje XVII a. viduryje: „Švedai pagaliau plėšikauti ėmė, / Žemino bajorus, gėrybes grobė, [...] O kitus dvarus eidami niokojo [...]“⁴¹. Karo sukeltos suirutės metu nevengė vagiliauti ir miestiečiai. Pavyzdžiui, 1655–1661 m. karo metu iš Radvilų rūmų Vilniuje buvo išnešti indai, stalai, kiti baldai, langai, durys ir t. t., taip pat buvo pasisavintos plytos ir kitos statybinės medžiagos, kurias miesto gyventojai sunaudavo saviems poreikiams⁴².

Tuo tarpu Pacai šiuo sudėtingu laikotarpiu, nepaisant karų nu-stekentame krašte vyravusio skurdo ir skylėto biudžeto, savo ambicingiems užmojams, turėjusiems išaukštinti Pacų giminę ir jos politinę galią, skyrė milžiniškas lėšas. LDK didysis etmonas Mykolas Kazimieras Pacas (apie 1624–1682), ūmus, ambicingas ir kartu giliai tikintis, užuot asmeninėmis lėšomis „aplopes braškantį Lietuvos valstybės laivą“, negailėdamas skyrė didžiules lėšas Katalikų Bažnyčiai⁴³. Kaip jis pats testamente teigė, kad „nežiūrėdamas savo silpnos sveikatos, savo paties krūtine ir krauju gyniau mieląją savo Tėvynę kartu su Lietuvos riteriais“⁴⁴. Todėl atsidėkodamas Dievui, padėjusiam jam išvaduoti kraštą nuo kazokų ir maskvėnų, pastatydino Vilniuje Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčią, kurioje minėtu testamentu prisakė pa-

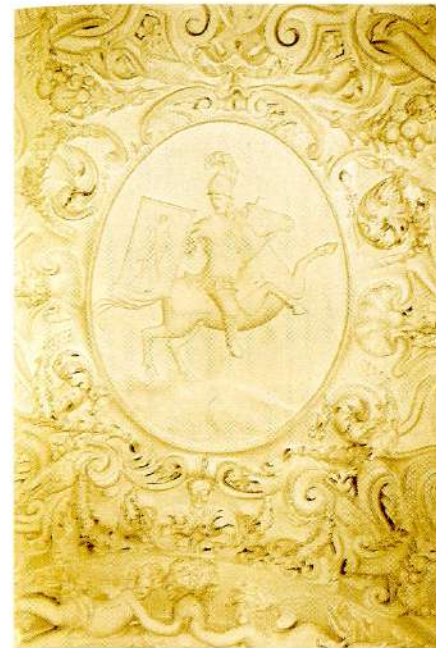
⁴⁰ M. Wolonczewskis, *Žemajtių vyskupystė*, d. 1, Vilnius, 1848, p. 167–168.

⁴¹ M. K. Šemeta, Reliacija apie Žemaitijos patekimą ir išėjimą iš švedų globos, par. ir vertė E. Ulčinaitė, *Mikalojaus Kazimiero Šemetos „Reliacija“*, ats. red. A. Samulionis, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 2), Vilnius, 1994, p. 133.

⁴² Iš 1662 01 03 Boguslovo Radvilos tarnautojo Kristupo Dobkevičiaus skundo; žr. S. Samalavičius, Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietos Vilniuje XVII–XVIII amžiais, *Architektūros paminklai*, 1977, t. 4, p. 33.

⁴³ D. Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas, Barokas*, Vilnius, 1992, p. 152.

⁴⁴ MAB RS, f. 273, b. 2426, *Paco Mykolo Kazimiero, LDK etmono, Antakalnio bažnyčios fundatoriaus, testamentas*, sudarytas 1675 07 04 dviem egzemplioriais baltarusių ir lenkų kalbomis. Naudotasi testamento nuorašo vertimu, l. 4.

Krikščioniškasis riteris. Šv. Karžygių koplyčios skliautas Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje

laidoti jį „be puošnumo ir blizgesio“⁴⁵ šios šventovės paslenkstėje – po praeinančių maldininkų kojomis, o iškaltas užrašas turėjo priminti, kad „čia guli nusidėjėlis“ – *Hic jacet peccator*⁴⁶.

Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčia tapo ne tik LDK vyriausiojo kariuomenės vado amžinojo poilsio vieta, bet taip pat jo gilaus religingumo išraiška, kurią akcentuoja Šv. Karžygių koplyčia ir jos interjero dekoru ikonografinė programa⁴⁷. „Krikščioniškojo riterio“ arba „Šventojo karžygio“ literatūrinis ir ikonografinis motyvas, susijęs su Pirmojo Kryžiaus žygio į Šventąją Žemę istoriniu-literatūriniu siužetu⁴⁸, italų literatūros poveikio dėka XVII a. paplito Lenkijos–Lietuvos valstybėje⁴⁹, kuri šiuo laikotarpiu aktyviai reiškėsi kovose prieš turkus ir buvo apvainikuota krikščionybės gynėjos titulu. Todėl

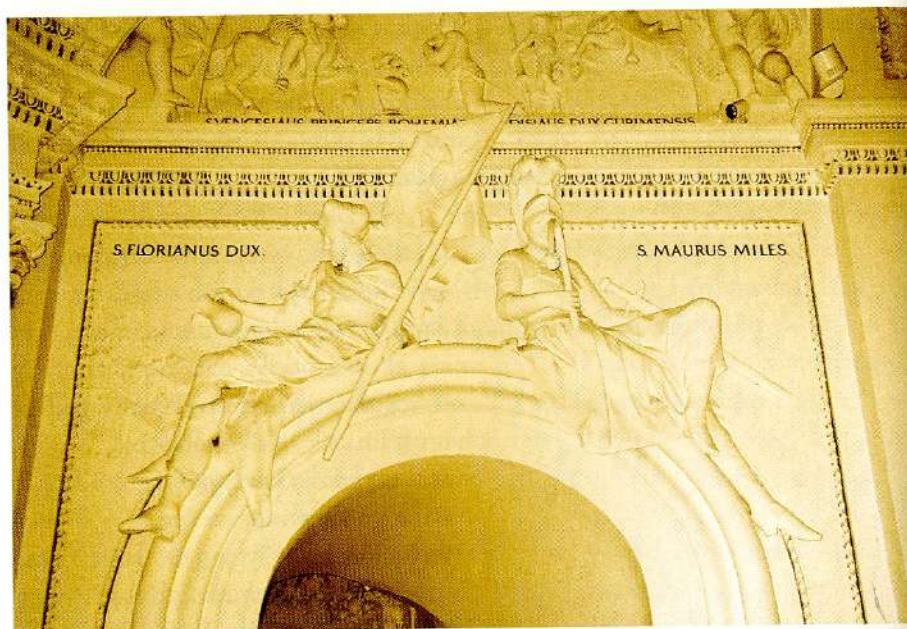
⁴⁵ Ibid., l. 9.

⁴⁶ D. Kuolys, op. cit., p. 152.

⁴⁷ I. Vaišvilaitė, Vilniaus Šventųjų Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios dekoru programa, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, p. 28–29; S. Samulienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, p. 39.

⁴⁸ Jeruzalės išvadavimo siužetas Europos raštijoje buvo paplitęs dėl karų su turkais. Tai Baroko epochai būdinga literatūrinė ir ikonografinė tema, kurią pirmą kartą XVI a. pabaigoje išplėtojo italų poetas Torquato Tasso poemoje *Gerusalemme liberata* („Išvaduotoji Jeruzalė“), parašytoje 1575 m. ir dedikuotoje kunigaikščiui Alfonsui d'Este. Šios temos pasirinkimui turėjo įtakos daugelis dalykų, tačiau svarbiausias jų – 1571 m. pergalingas Lepanto mūšis prieš turkus; žr. J. Heistein, *Historia literatury włoskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979, s. 106–107.

⁴⁹ „Išvaduotosios Jeruzalės“ siužetas sutinkamas XVII a. lenkų literatūroje, ypač Petro Kochanovskio (Piotr Kochanowski) poemoje *Gofred*, kuriam didelę įtaką darė italų poetai, tarp jų ir Tasso kūryba; žr. S. Grzeszczuk, Piotra Kochanowskiego poemat o „wojnie pobożnej“, Piotr Kochanowski – Torquato Tasso, *Gofred albo Jeruzaleme wyzwolona*, oprac. S. Grzeszczuk, Warszawa, 1968, s. 5–41.

Šv. Florijonas ir šv. Mauras. Šv. Karžygių koplyčia Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje

Renesanse buvęs populiarus „Tėvynės tėvo“ arba „Tėvynės gynėjo“ paveikslas, daugiausia susijęs su Radvilų gimine, XVII a. po truputį išblėso³⁰ ir įgavo naują Krikščionybės gynėjo reikšmę. Lietuvoje šią idėją įprasmino LDK didžiojo etmono M. K. Paco asmuo ir jo kariinė veikla, ypač jam pasižymėjus Chotino mūšyje 1673 m., kai aršiai konkuravo su kitu žymiu Respublikos karvedžiu Jonu Sobieskiu³¹,

³⁰ J. Liškevičienė, *Miles Christianus* įvaizdis LDK kultūroje, *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, sud. J. Liškevičienė, T. Račiūnaitė, (ser. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, Dailė, Nr. 24), Vilnius, 2002, p. 142–167; D. Kuolys, op. cit., p. 156; T. Bernatowicz, *Miles Christianus et peregrinus: Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki“ w ordynacji nieświeskiej*, Warszawa, 1998, s. 41–45.

³¹ A. Codello, Litwa wobec wojny z Turcją 1672–1676 r., *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 1968, t. 14, cz. 1, s. 141–142; J. Maroń, Michał Kazimierz a Jan III Sobieski, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 1984, nr 726, Historia XLVII, s. 175.

³² Plačiau apie Pacų ir Jono Sobieskio santykius žr. A. Codello, Litwa wobec polityki bałtyckiej Sobieskiego w latach 1675–1679, *Kwartalnik Historyczny*, 1967, t. 74, nr 1, s. 21–47.

Šv. Teodoras ir šv. Mauricijus. Šv. Karžygių koplyčia Vilniaus Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje

kuris vėliau, tapęs karaliumi, negalėdamas pakęsti Pacų įsigalėjimo Lietuvoje³², visais įmanomais būdais protegavo Sapiegų giminę ir taip stengėsi nušalinti Pacus nuo įtakos valstybėje³³.

Be to, „Krikščionybės gynėjo“ tema taip pat rodė itališkas Pacų aspiracijas. Tai atsiskleidžia Baltazaro Dankvarto laidotuvių poezijoje *Lilia z ciernia śmierci triumfująca*³⁴, skirtoje LDK didžiajam etmonui M. K. Pacui. Dankvartas pasakojimą apie Lietuvos etmono karinius nuopelnus pradėjo nuo istorinio siužeto, kuriame teigiama, kad „1099 m. Pacai padėjo Godfridui Buljoniečiui, pirmajam Jeruzalės

³³ V. Kamuntavičienė, op. cit., p. 32–34.

³⁴ B. Dankwart, *Lilia z ciernia śmierci tryumfująca albo kazanie na exequiach jaśnie wielmożnego iego mci Pana Michała Kazimierza Paca, wojewody Wileńskiego, hetmana wielkiego, W.X.Lit. miane w Warszawie w roku 1682*, Vilnac, 1715.

³⁵ Roku 1099 (iuz temu lat 616) dway Pacowie Godefridowi Krolowi pierwszemu Jerozolimskiemu pomogli Woiny Świętey przeciw Turkom y Saracenom, pomogli odebrania Grobu Pańskiego, ziemie S. Jerozolimy, z ręką pogańskich (Ibid., I skyrius, I. A).

karaliui, Šventajame kare prieš turkus ir saracenus atkovoti Šventąjį Kapą iš pagonių Šventosios Jeruzalės žemėje⁵⁵. Šio pasakojimo autorius Pirmojo Kryžiaus žygio istorinį siužetą pritaikė ne tik Pacų kaip krikščionybės gynėjų nuopelnams išaukštinti, bet taip pat susiejo dvi geografiškai tolimas kilmingas didikų šeimas – Pacus su Florencijos patricijais Pazzi, nes lygiai toks pat siužetas sutinkamas šios italų giminės XVII a. genealogijose, aiškinančiose jų herbo kilmę⁵⁶.

Genealoginė Pacų „florentietiškos“ kilmės propaganda, anot lenkų mokslininkų Elžbietos Kulickos⁵⁷ ir Antonio Mączako⁵⁸, pasitarnavo Pacams išsiskirti iš kitų Lietuvos didikų tarpo, įprasmino jų siekius įsitvirtinti tarp pačių galingiausių. Tačiau, amžininkų teigimu, ši giminystė ambicingajam Lietuvos kancleriui brangiai kainavusi – „net du milijonus [lenkiškų auksinų]⁵⁹, kuriuos jis išleido kamaldulių vienuolynui ir bažnyčiai, pašvęstai jo šventajai giminaitei Marijai Magdalenai de' Paci⁶⁰ (it. Santa Maria Maddalena de' Pazzi), globojusiai jo šeimą, pastatyti⁶¹.

⁵⁶ Teigiama, kad Jeruzalės valdovas Godfridas Buljonietis Florencijos didikams Pazzi, kovojusiems po šio feodalo vėliava, už narsą suteikė herbą, vaizduojantį du delfinus mėlyname fone ir kryžiaus forma išdėliotus nedidelius kryželius; žr. E. Gamurrini, *Istoria genealogica delle famiglie nobili Toscane et Umbre*, t. 3, Firenze, 1673; fotografuotinis leidimas: Bologna, 1972, p. 110–111.

⁵⁷ E. Kulicka, op. cit., s. 16–17.

⁵⁸ A. Mączak, op. cit., s. 129.

⁵⁹ Cituojamas autorius nenurodė, kokių pinigų du milijonus LDK kancleris išleido kamaldulių vienuolynui ir bažnyčiai pastatyti. Tačiau įvairūs padavimai byloja, kad tai buvo du milijonai lenkiškų auksinų ar net aštuoni milijonai lenkiškų auksinų. Pasak vienos legendos, kuri taip pat sutinkama istoriografijoje, kad K. Z. Pacui vienuolynas kainavęs aštuonias statines gryno aukso; žr. H. Kairiūkštys-Jaciniene, op. cit., p. 50. Vis dėlto iš įvairių LDK kanclerio dovanojimo aktų, kuriuose yra minimos įvairios sumos, skirtos kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios išlaikymui, nekyla abejonių, kad tai galėjo būti lenkiški auksinai; žr. Ibid., p. 51.

⁶⁰ Čia greičiausiai turima galvoje nedidelė laikinoji bažnyčia, pastatyta toje vietoje, kur turėjo iškilti Pažaislio kamaldulių vienuolynas, paskirta fundatorių šeimos „giminaitės“ florentietės karmelitės šv. Marijos Magdalenos de' Paci garbei; žr. Ibid., p. 29–30.

⁶¹ [...] *le grand Chancelier, pour s'en faire honneur, a bâti proche de Wilna un Monastere de Religieux Camaldules, sous l'invocation de Sainte Marie Magdelaine de Pazy sa parente; lequel luy a coûté près de deux millions* [...] Tai pastebėjo Pacų amžininkas Lenkijos karalienės Marijos Kazimieros (1674–1696) dvariškis prancūzas François'as Paulinas Dalairacas (pseudonimas Chevalier de Beaujeu) savo atsiminimuose (*Les anecdotes de Pologne, ou mémoires secrets du regne de Jean III du nom*, Amsterdam, 1699, p. 319).

Taigi tariama Pacų kilmės iš Italijos legenda, sutinkama XVII a. šios giminės genealogijose ir panegirinėje, proginėje literatūroje⁶², ryškiausiai įsikūnijo vizualiniuose menuose – tai yra pagrindinėse Pacų funduotose ir statytose bažnyčiose. Tai, kaip jau minėta, Pažaislio Švč. Mergelės Apsilankymo bažnyčia, kurioje buvo įrengta koplyčia Pacų šventajai „giminaitei“ atminti⁶³; Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje Šv. Uršulės koplyčioje tarp merginų atvaizdų sutinkamas karmelitės vienuolės šv. Marijos Magdalenos de' Paci atvaizdas⁶⁴ bei Jiezno Šv. Arkangelo Mykolo ir Jono Krikštytojo bažnyčia, kurios lubose buvo pavaizduotas Pacų globėjos šventosios „giminaitės“ paveikslas⁶⁵. Reikia pastebėti, kad Jiezno bažnyčia buvo pradėta statyti LDK pakanclerio, Vladislavo Vazos sekretoriaus Stepono Paco. Vėliau, po jo mirties 1640 m., darbus pratęsė ir baigė įrengti jo sūnus LDK kancleris K. Z. Pacas⁶⁶.

Tad galima daryti prielaidą, kad minėti kulto pastatai patvirtina Eugeniuszo Starczewskio teiginį, jog legendinės Pacų itališkos kilmės istorijos atsiradimas ir išpopuliarėjimas yra susijęs su Jiezno „kanclerių“ linija, kurią ryškiausiai atstovavo LDK kancleris K. Z. Pacas bei jo politinė ir kultūrinė veikla⁶⁷. Be to, pasišventimą savo tariai giminaitei liudija ir jo paties testamentas, kuriame tarp daugelio kitų jo globėjų šventųjų jis paminėjo ir savo giminės patronę šv. Mariją Magdalena de' Paci⁶⁸, kurios kultą, anot lenkų istoriko

⁶² Plačiau apie Pacų ir Pazzi giminystės legendą LDK raštijoje žr. A. Baniulytė, *Pacai ar Pazzi?*, p. 140–168.

⁶³ H. Kairiūkštys-Jaciniene, op. cit., p. 198.

⁶⁴ S. Samuolienė, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios ikonografija, p. 40; plačiau apie bažnyčios istoriją ir jos dekorą žr. S. Samalavičius, A. Samalavičius, *Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčia*.

⁶⁵ MAB RS, f. 29, b. 962, S. Kiškis, *Iš Jiezno praieities*, 1978, l. 53.

⁶⁶ Ibid., l. 20; M. Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK*, p. 179–181.

⁶⁷ E. Starczewski, remdamasis žinomu XIX a. Pacų genealogu J. Wolffu, visą Pacų giminių nuo XVI a. pabaigos suskirsto į du pogrupius: 1) į „kanclerių“ liniją Jiezne ir 2) „etmonų“ liniją Rožanėje (ši atšaka yra jaunesnė); žr. E. Starczewski, op. cit., t. 1, s. 649, lentelė Nr. 15.

⁶⁸ Yra žinomos dvi K. Z. Paco, LDK kanclerio, testamentų kopijos: viena jų saugoma LVIA, SA–26, l. 140v–141; kita testamentų kopija yra Varšuvoje: BN, BOZ, rkps 1302, l. 2. Naudotasi Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje esančia mikrofilmuota šio testamentų versija: BN, mf. 3242.

LDK didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Paco rūmai Vilniuje, Didžioji g. 7

Jano Małeckio, Pacai išpopuliarino visoje Respublikoje⁶⁹, gavę šios karmelitų vienuolės relikvijas iš Florencijos⁷⁰.

Pacų barokinės bažnyčios ir vienuolynai, išreiškę gilų fundatorių religingumą bei jų dvaro suklestėjimo apogėjų, taip pat įprasmino katalikišką atgimimą Lietuvoje, kuris tapo galimas tik pasiekus pergalę prieš švedus 1660 m.⁷¹ Laikotarpis, kai paskutinis kalvinistų lyderis Boguslovas Radvila pasitraukė į Prūsiją, reiškė taip pat ir Radvilų giminės viešpatavimo saulėlydį⁷², o po B. Radvilos mirties 1669 m. gruodžio 31 d. šios giminės vietą politiniame gyvenime užėmė Pacai, savo giminės rankose sutelkdami pagrindines

⁶⁹ J. M. Małeckis, Kult Św. Magdaleny de Pazzi w barokowym Krakowie, *Folia Historica Cracoviensia*, 1997–1998, vol. 4–5, s. 178–179.

⁷⁰ Plačiau apie šv. Marijos Magdalenos de'Paci relikvijų suteikimą Pacams žr. A. Baniulytė, Lietuvos didikų Pacų ryšiai su Medičiais, p. 57–58.

⁷¹ Ši pergalė prieš švedus buvo laikoma Kontrereformacijos pergale prieš Reformaciją, kuri baigėsi arijonų iš Lenkijos ir LDK išvaymų 1658 m. Seimo nutarimu; žr. Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, op. cit., p. 305.

⁷² 1656 m. mirus Jonušui ir Albertui Stanislovui Radviloms, tiek kalvinistiška, tiek ir katalikiška Radvilų giminės šakos jau buvo praradusios savo lyderius; žr. Ibid.

ir politiškai įtakingas valstybės pareigybės⁷³.

Pacai savo įtaką plėtė ne tik valdančiojoje diduomenėje, bet ir vis įsigydami naujų dvarų ir taip didindami savo valdas. Jų dominavimo laikotarpiu iškilo ne vieni rezidenčiai rūmai Vilniuje ir Kaune. Pavyzdžiui, apie 1675–1677 m. Vilniuje (Didžiojoje gatvėje Nr. 7) buvo pastatyti prabangūs LDK didžiojo etmono M. K. Paco rūmai, priklausę Pacams daugiau negu šimtą metų⁷⁴. Šie barokiniai rūmai, kurie kelis amžius Vilniuje buvo laikomi vieni puošniausių, manoma, galėjo būti dekoruoti tuo metu pas Pacus dirbusių italų meistrų: skulptoriaus Giovanni Pietro Pertti ir tapytojo Michelangelo Palloni⁷⁵.

Kiti Pacų rūmai taip pat Vilniuje, barokinių tūrių ir plano, su itališko tipo sodu stovėjo Šv. Jono gatvėje Nr. 3. 1623 m. S. Pacas,

Pacų rūmai Vilniuje, Šv. Jono g. 3

⁷³ M. Čiurinskas, Biografie Radziwiłłów a biografistyka Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku, *Radziwiłłowie: Obrazy literackie. Biografie. Świadectwa historyczne*, Lublin, 2003, s. 104.

⁷⁴ XVI a. Grigaliui Astikui priklausęs pastatas. XVI a. pabaigoje šiame sklype stovėjo du namai: vienas jų priklausė Sluškomis, kitas buvo vadinamas Vytauto namu. Sluškų namą 1602 m. įsigijo kanauninkas Ambraziejus Beinartas ir įrengė bursą (bendrabutį). 1655 m. karų metu abu namai buvo apgriauti. 1667 m. A. Beinarto bursos namą įsigijo LDK etmonas M. K. Pacas, vėliau nupirkęs ir vadinamąjį Vytauto namą, priklausiusį broliams Zigmantui ir Boguslovui Sluškomis. Manoma, kad apie 1675–1677 m. abu namai buvo atstatyti, sujungti ir tapo puošniais rūmais; žr. A. R. Čaplinkas, *Vilniaus gatvių istorija. Didžioji gatvė*, kn. 2, Vilnius, 2002, p. 275–276; *Lietuvos architektūros istorija: nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2, Vilnius, 1994, p. 166; *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1, Vilnius, 1988, p. 212–213.

⁷⁵ A. R. Čaplinkas, op. cit., p. 275–276; *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, p. 213, 448–449; M. Paknys, *Pažaislio mecenatas K. Z. Pacas*, p. 13. XIX a. M. K. Paco rūmai priklausė vienam iš paskutiniųjų Pacų giminės palikuonių generolui Liudvikui Pacui, kuris, kaip ir daugelis kitų Lietuvos didikų, bajorų bei valdžios atstovų, aktyviai dalyvavo

įsigijęs XVI a. pastatą iš Žemaitijos seniūno Jeronimo Valavičiaus, jį perstatė į barokinius rūmus su uždaru keturkampiu reprezentaciniu kiemu, kurio fasadus anksčiau puošė arkada. Pacams šie rūmai priklausė iki XVIII a. pabaigos⁷⁶. Apie Pacų rūmus nėra daug žinoma, todėl nustatyti, koks buvo šio pastato pirminis vaizdas yra sudėtinga, nes XVIII a. viduryje rūmai degė, o 1783 m. juos įsigijęs LDK kancleris Aleksandras Sapiega šiuos rūmus remontavo. Vėliau jie buvo ne kartą restauruoti. Šių rūmų interjeras, lygiai taip pat kaip ir LDK didžiojo etmono M. K. Paco rūmų, garsėjo ištaigingumu, buvo laikomas gražiausiu ir patogiausiu sutvarkytu, todėl čia ne kartą buvo apsistoję Rusijos ir Prancūzijos imperatoriai Petras I, Aleksandras I ir Napoleonas⁷⁷.

Kaune prie Rotušės aikštės Pacai 1643 m. taip pat buvo įsigiję tris gotikinius namus, statytus XV–XVI a., ir juos apie 1670 m. perstatė, įrengdami puošnius barokinio stiliaus rezidencinius rūmus (Rotušės a. 13 – dabartinis Maironio namas, kuriame įsikūręs poeto atminimui skirtas muziejus). Greičiausiai rūmai priklausė LDK kancleriui K. Z. Pacui, nors tikslų rašytinių šaltinių nėra⁷⁸. Pagal K. Z. Paco testamentą, sudarytą 1665 m., jis savo valdas Kaune su kitais turtais užrašė kamaldulių vienuolynui Pažaislyje⁷⁹. Jono Puzino teigimu, tai galėję būti kaip tik šie Pacų rūmai, esantys prie Kauno rotušės⁸⁰, kuriuos XVIII a. viduryje nusipirko Kauno teismo seniūnas, vėliau tapęs Vitebsko kaštelionu, Simonas Sirutis, vėliau pastatą rekonstravęs vėlyvojo baroko-rokoko stiliumi⁸¹. Taigi Kauno

siekiant atkurti Lenkijos–Lietuvos valstybę; žr. B. Dundulis, *Lietuva Europos politikoje 1795–1815*, Vilnius, 1998, p. 65–67. Yra žinoma, kad 1812 m. liepos 14 d. pasirašius aktą, reiškiantį Lietuvos prisidėjimą prie Varšuvos konfederacijos, tą patį vakarą generolas L. Pacas, Prancūzijos užsienio reikalų ministro Mare'o siūlymu, savo rūmuose Didžiojoje gatvėje surošė balių, kuriame taip pat dalyvavo ir Prancūzijos imperatorius Napoleonas; žr. Ibid.

⁷⁶ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, p. 448–449; M. Paknys, op. cit., p. 13.

⁷⁷ T. Adomonis, K. Čerbulėnas, *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, t. 1, Vilnius, 1987, p. 229.

⁷⁸ V. Levandauskas, R. Levandauskienė, Ž. Simanavičius, *Kauno rotušės aikštė*, Vilnius, 1981, p. 91.

⁷⁹ BN, BOZ, rkps 1302, mf. 3242, l. 8.

⁸⁰ J. Puzinas, *Rinktiniai raštai*, t. 2: *Kultūros ir politikos istorija*, Čikaga, 1983, p. 141–142.

Pacų rūmai Kaune, Rotušės a. 13

Pacų rezidencija – tai pirmieji grynojo baroko stiliaus didikų rūmai, pastatyti prie pagrindinės miesto aikštės⁸².

Galima teigti, kad XVII a. antroje pusėje prasidėjo ne mažiau intensyvus negu kulto pastatų Pacų rezidencijų kūrimas ir barokinių rūmų statyba, kuri iš esmės keitė Lietuvos miestų architektūrinį peizažą, pagal Baroko epochai būdingą, tuo metu „modernią“ erdvės planavimo sampratą, pasireiškusią vientisos urbanistinės aplinkos kūrimu apjungiant gamtą su vaizduojamaisiais menais ir architektūra⁸³. Ryškiausias tokio pobūdžio natūralaus landšafto ir architektūros sintezės pavyzdys galėtų būti Pažaislio kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios architektūrinis ansamblis. Be to, dėl intensyvių statybų

⁸² V. Levandauskas, R. Levandauskienė, Ž. Simanavičius, op. cit., p. 91. Tada pastatas ir įgavo mansardinį laužytą čerpių stogą, buvo pristatytas keturių dorėninių kolonų remiamas balkonas ir prie didžiųjų durų, įsirežęs į stogą, frontonas; žr. Ibid.; T. Adomonis, K. Čerbulėnas, op. cit., p. 229.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ L. Benevolo, *Europos miesto istorija*, Vilnius, 2003, p. 135–153.

miestuose suaktyvėjo „tvano“ laikotarpiu gerokai apmiręs amatų verslas. Pavyzdžiui, XVII a. antroje pusėje Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios, vienuolyno ir LDK didžiojo etmono M. K. Paco rūmų statybos reikalams specialiai fundatoriaus lėšomis buvo pastatytos plytinės ir čerpių įmonės Šnipiškėse. Netoli statomos bažnyčios Antakalnyje taip pat veikė plytinė ir kalkių degimo krosnis⁸⁴.

Jiezne, LDK kanclerio K. Z. Paco tėvonijoje⁸⁵, taip pat iškilo ne tik puošni bažnyčia, bet ir prabangūs rūmai, tapę pagrindine Pacų rezidencija, garsėjusia didingumu ir turtingumu. Šie rūmai turėjo reprezentacinį kiemą, kuriame buvo įrengtas gražus figūrinis fontanas, išeinantis į Jiezno ežerą. Vėliau, jau XVIII a., aplink šiuos rūmus buvo užsodintas mišrus (peizažinio ir geometrinio plano) parkas su skroblių, liepų ir kitų medžių alėjomis, kuriame buvo įrengta trijų kastinių tvenkinių kaskada⁸⁶. Apie šią Pacų rezidenciją karalius Jonas Kazimieras yra pasakęs skambią frazę, virtusią posakiu: „Tie rūmai verti Paco, o Pacas vertas tokių rūmų“⁸⁷, kuri istoriografijoje paprastai priskiriama įvairiems Pacų rūmams.

Jiezno Pacų rezidencijoje greičiausiai buvo kauptas šios didikų giminės šeimos archyvas. Tai reiškia, kad ši vieta turėjusi būti visos Pacų giminės „širdimi“. Todėl LDK kancleris K. Z. Pacas, būdamas pagrindiniu Jiezno valdų ir rūmų paveldėtoju ir kartu visos giminės tradicijų saugotoju ir tęsėju⁸⁸, suvokdamas Jiezno rezidencinių rūmų ir juose saugomo šeimos archyvo reikšmę, savo testamentuose rūpinosi jų apsauga ir perdavimu įpėdinams⁸⁹. Be to, būsimasis LDK

⁸⁴ S. Samalavičius, *Statybinių medžiagų gamyba*, p. 27–30.

⁸⁵ Iš Mstislavlio vaivados Mikalojaus Kiškos Jiezno valdą 1633 m. nupirko Steponas Pacas, LDK pakancleris, LDK kanclerio K. Z. Paco tėvas; žr. J. Wolff, op. cit., s. 84; MAB RS, f. 29, b. 962, l. 23.

⁸⁶ T. Adomonis, K. Čerbulėnas, op. cit., p. 231; *Lietuvos architektūros istorija*, p. 174–175.

⁸⁷ *Wart Pac palaca a palac Paca*; žr. J. Wolff, op. cit., s. 151; MAB RS, f. 29, b. 962, l. 35.

⁸⁸ Mirus vyresniajam LDK kanclerio broliui Stanislovui, K. Z. Pacas tapo Jiezno rūmų su visomis valdomis paveldėtoju. Pagal tradiciją rūmų paveldėtojas tampa pagrindiniu giminės tradicijų saugotoju ir tęsėju; žr. J. Wolff, op. cit., s. 151.

⁸⁹ BN, BOZ, rkps 1302, mf. 3242, l. 23, 51. Apie tai yra rašiusi V. Kamuntavičienė magistro darbe *Kristupas Zigmantas Pacas – XVII a. Lietuvos valstybės veikėjas*, Kaunas: VDU Istorijos katedra, 1998, p. 14.

kancleris iš savo tėvo paveldėjo ne tik rūmus, bet ir tradiciją sieti savo giminės pradžia su Etrūrijos žeme Italijoje⁹⁰ bei prisiminimus, kad jo tėvas S. Pacas, lydėdamas karalių Vladislavą Vazą kelionėje po Europą, lankėsi Italijoje, kur Florencijoje pas didikus Pazzi buvo sutiktas kaip jų šeimos narys⁹¹. Svarbu pažymėti, kad vėliau šią tradiciją pratęsė ir kiti Pacų giminės nariai Jiezno rūmų paveldėtojai – XVIII a. Antanas Mykolas Pacas⁹² ir XIX a. Liudvikas Pacas, paskutinis žymiausias šios giminės atstovas⁹³.

Pacų „itališka“ kilmė, propaguojama popiežiaus nuncijų Pietro Vidoni⁹⁴ ir Galeazzo Marescotti⁹⁵, atvirai teigusių Pacus esant kilusius iš Florencijos, padėjo šiems didikams užmegzti glaudžius klientūrinius ryšius ne tik su Medičių dvaru⁹⁶, bet ir įgyti Šv. Sosto

⁹⁰ Plačiau apie tai žr. A. Baniulytė, *Pacai ar Pazzi?*, p. 144, 146, 163.

⁹¹ *Podróż królewicza Władysława Wazy*, s. 348; plačiau apie tai žr. A. Baniulytė, op. cit., p. 146–148; taip pat A. Baniulytė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų Pacų kilmė iš Italijos, p. 103–104.

⁹² Jiezno valdytojas grafas Antanas Mykolas Pacas, vyriausiasis LDK raštininkas, Baltojo Erelio riteris, Lietuvos pulkininkas, yra palaidotas kartu su savo sutuoktine kunigaikštyte Terese Radvilaite Jiezno bažnyčios koplyčioje – Pacų šeimos mauzoliejuje; žr. MAB RS, f. 29, b. 962, l. 41–43. Pacų ir Pazzi giminių legendą yra sutinkama Tado Sliznio laidotuvių pamoksle, skirtame grafiui A. M. Pacui ir kunigaikštytei T. Radvilaitei; žr. Tadeusz Ślizień, *Kazanie na pogrzebie jaśnie wielmożnego jnci Pana Antoniego Hrabiego Paca pisarza w W. X. L. [...] a jaśnie ośmi xżney jeymci Teressie z księżąt Radziwiłłow Pacowey...*, Wilno, 1774 (lapai nenumuoti).

⁹³ MAB RS, f. 29, b. 962, l. 67–72; Stanisława Małachowskio nekrologė *Wspomnienie o generale Ludwiku Hr. Pacu* („Atsiminimai apie generolą grafą Liudviką Pacą“), išleistame 1894 m. Poznanėje, tvirtinama, kad Pacų giminė sena ir turtinga, savo kilmę vedanti iš tolimų Viduramžių Italijos, iš ten žinomos didikų giminės *Dei Pazzi* (p. 6). Plačiau apie grafo ir generolo L. Paco kultūrinę orientaciją žr. A. Baniulytė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų Pacų kilmė iš Italijos, p. 107; taip pat apie Pacų itališkos kilmės legendą XIX a. žr. A. Baniulytė, *Pacai ar Pazzi?*, p. 163–165.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 157.

⁹⁵ Galeazzo Marescotti (1636–1726 07 03), popiežiaus nuncijs Lenkijoje 1668–1670 m.; žr. *Acta Nuntiaturae Polonae*, t. 1, p. 267–268. Reliacijose Šv. Sostui jis teigė, kad nemažai italų atvykėlių Lenkijos–Lietuvos valstybėje, nusipelnusių Respublikai, pasiliko šiame krašte, pvz., Pacų giminė, kurią protėviai yra kilę iš Florencijos; žr. *Relacye nuncjusów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, t. 2, oprac. Albertrandy Jan Chrzciel, Erazm Rykaszewski, Berlin–Poznań, 1864, s. 366.

⁹⁶ A. Baniulytė, Lietuvos didikų Pacų ryšiai su Medičiais, p. 45–61.

pasitikėjimą, kur jie ieškojo paramos, ypač Mikalojui Steponui Pacui siekiant Vilniaus vyskupo vietos⁹⁷. Pacų kultūrinė orientacija, pasireiškus per „itališkos“ kilmės ištakas, bei suklestėjusi dvaro statyba padėjo jiems pritraukti visą būrį italų menininkų, kurie dirbo prie savo mecenatų funduotų bažnyčių ne vieną dešimtmetį, jau mirus patiemis fundatoriams⁹⁸. Be to, artimi ryšiai su viena žymiausių ir įtakingiausių Europoje Medičių šeima XVII a. antroje pusėje, kuriuos Pacai aktyviai palaikė tarpininkaujami savo tariamo giminaičio Lorenzo Domenico de' Pazzi, ėjusio karinę tarnybą LDK didžiojo etmono kariuomenėje⁹⁹, lėmė tai, kad į Pacų dvarą iš Florencijos atsikėlė tapytojas Michelangelo Palloni¹⁰⁰, kurio darbai reikšmingai praturtino tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos baroko tapybą.

⁹⁷ Mirus vyskupui Aleksandrui Sapiegai, karalius Mykolas Kaributas Višnioveckis 1671 birželio mėn. M. S. Pacą nominavo Vilniaus vyskupu. 1672 m. pradžioje jis išvyko į Romą, kur pop. Klemensas X jį lapkričio 16 d. paskyrė Vilniaus vyskupijos *administratorium in temporalibus*. Romoje M. S. Pacas studijavo teologiją ir 1673 02 02 buvo išventintas kunigu, balandžio 29 d. paskelbtas popiežiaus rūmų prelatu, gegužės 16 d. protonotarų, rugpjūčio 11 d. gavo teisę valdyti vyskupijos ir dvasinius dalykus. Grįžęs į Vilnių, keletą metų konfliktavo su kapitula, kuri nenorėjo pripažinti dvasinių vyskupijos reikalų tvarkymo kompetencijos nekonsekruotam vyskupui. 1679 m. vėl vyko į Romą, kur gavo administratoriaus teisių prailginimą. 1682 05 25 buvo paskirtas Vilniaus vyskupu; žr. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego zalożenia aż do dni obecnych*, Wilno, 1912, s. 48–49; J. Wolff, op. cit., s. 179–183; A. Rachuba, Pac Mikolaj Stefan, *PSB*, t. 24, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1979, s. 740–741.

⁹⁸ Pavyzdžiui, italų tapytojas Giovanni Rossi, kuris, manoma, apie 1712–1719 m. iliuzine sienų tapyba dekoravo Pažaislio kamaldulių vienuolyno bažnyčios kupolą ir ištapė daugiafigūrę Švč. Mergelės Marijos vainikavimo danguje sceną; žr. L. Žilevičius, Dailininkai M. Palionis ir J. Rosis. Pažaislio perstatinėjimai, jo nykimas, *Statyba ir architektūra*, 1982, Nr. 2, p. 23; taip pat D. Klajumienė, op. cit., p. 254.

⁹⁹ A. Baniulytė, Lietuvos didikų Pacų ryšiai su Medičiais, p. 47–55.

¹⁰⁰ Lenkų mokslininkas M. Karpowiczus padarė prielaidą, kad būtent tarpininkaujant Medičiams Pacai samdėsi menininkus iš Italijos savo statomoms bažnyčioms ir vienuolynams dekoruoti. Vienas jų – Pallonis, 1674 m. persikėlęs tarnauti Pacams iš Toskanos dvaro; žr. M. Karpowicz, *Działalność artystyczna Michelangella Palloni*, s. 31–34. Karpowiczui artima pozicija taip pat yra sutinkama ir išeivijoje dirbusio lietuvių menotyrininko Povilo Reklaičio publikacijoje; žr. P. Reklaitis, op. cit., p. 131. Apie tai yra taip pat rašęs italų menotyrininkas G. M. Guidetti, Novità e precisazioni sulla formazione artistica di Michele Arcangelo Palloni, *Artyści włoscy w Polsce XV–XVIII wiek*, Warszawa, 2004, s. 265–292.

Apskritai Pacų dvaras išsiskyrė palankiu požiūriu į visus atvykėlius ir po Respubliką keliaujančius užsieniečius. Tai liudija Jono Kazimiero dvariškio prancūzo Gaspard'o de Tende'o atsiminimai, išleisti 1687 m. Paryžiuje. G. de Tende'as tvirtino, kad LDK kancleris K. Z. Pacas remdavo užsieniečius ir jiems visai pagelbėdavo, pvz., duodavo arklius¹⁰¹. Tai buvo svarbu to meto Respublikoje, kur, pvz., XVII a. Lenkijoje dėl tam tikrų susiklosčiusių politinių ir kultūrinių aplinkybių, buvo įsivyravęs toks reiškinys kaip italofofobija¹⁰². Todėl palankus Pacų požiūris į svetimąsiuosius paskatino atvykti į Lietuvą nemažai italų pirklių, ypač po karaliaus Jono Kazimiero abdikacijos 1668 m. kai kurioms pirklių šeimoms praradus savo verslą ir bankrutavus Lenkijoje¹⁰³. Tuo metu vieni jų grįžo į savo tėvynę, kiti atsikėlė į Lietuvą, pvz.: Cinacchi ir Moriconi šeimos, abi kilusios iš Lukos respublikos, esančios netoli Florencijos¹⁰⁴. Kai kurie iš jų, nors ir pasilikdami Lenkijos italų bendruomenėje, taip pat ėmėsi aktyviai savo prekybinius reikalus plėsti į LDK arba verslo reikalais važinėjo tiek po Lenkiją, tiek ir po Lietuvą¹⁰⁵.

Tuo tarpu įsikūrusieji Lietuvoje palaikė glaudžius ryšius su savo tautiečiais Krokuvoje ir Varšuvoje. Verslo reikalais su italais kontaktavo ir lietuviai pirkliai, pvz., vilnietis Jurgis Štrunkas palaikė verslo santykius su kroviečiais Guglielmo Orsetti bei Enrico ir Scipio Moriconi¹⁰⁶, kurio giminaičiai vėliau visam laikui apsigyveno

¹⁰¹ G. De Tende (Pseud. Sieur Hauteville), *Relation historique de la Pologne contenant le pouvoir de ses rois, leur election et leur couronnement, les privileges de la noblesse, la religion, la justice, les moeurs et les inclinations des Polonois avec plusieurs actions remarquables*, Paris, 1687, l. 252–255.

¹⁰² Italoofilijos ir italofofobijos reiškinį Lenkijoje tyrinėjo H. Barycz, *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965, s. 46–76. Šio autoriaus nuomone italofofobija pasireiškėdavo dažniausiai politinio ir kultūrinio nuosmukio metu, kai sarmatiškosios ideologijos, pasižymėjusios ypatingu konservatyvumu, įtakoje bajorija imdavo priešintis iš Vakarų Europos ateinančiai kultūrai ir naujoms tradicijoms; žr. Ibid. Apie italofofobijos reiškinį Lenkijoje žr. R. Mazzei, *Traffici e uomini d'affari italiani in Polonia nel seicento*, Milano, 1983, p. 134.

¹⁰³ Ibid., p. 68.

¹⁰⁴ Ibid., p. 20; A. Ragauskas, „Bartholomeus Cynaki ir C^o“: Italai Vilniaus miesto valdančiam elite XVII a. antrojoje – XVIII a. pirmojoje pusėje, *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*, Vilnius, 1999, p. 187.

¹⁰⁵ Ibid., p. 184.

Lietuvoje, buvo nobilituoti ir netgi laikui bėgant sulietuvėjo¹⁰⁷. Todėl galima daryti prielaidą, kad tariaama florentietiška Pacų kilmė lėmė tai, kad XVII a. antroje pusėje Vilnius, po Švedijos ir Rusijos karų nusiaubimo, vėl atgijo ir tapo svarbiu italams kultūros ir prekybos centru, koks buvo XVI a. ir iki XVII a. pradžios, kur jie galėjo vystyti savo meninę ar prekybinę veiklą. Apskritai XVII a. antroje pusėje Vilnius pagal italų bendruomenės skaičių (vien menininkų priskaičiuojama apie 40)¹⁰⁸ lygiavosi į didžiausius Lenkijos miestus Krokuvą ar Varšuvą, kuriuose buvo susitelkusios pačios didžiausios italų kolonijos Respublikoje¹⁰⁹.

Tiek pirklių, tiek menininkų italų bendruomenė, kaip uždara giminystės ryšiais pagrįsta klaninė sistema, organizuota pagal „šeimos“ principą, kai labiausiai prasimušę visuomenėje sutelkdavo apie save tėvynainius ir visaip juos proteguodavo, nepaisant to, kad ir kokia veikla jie užsiimtų – ar prekyba, ar bažnyčių dekoravimu¹¹⁰. Taigi šios bendruomenės santykiai su Pacų dvaru taip pat rėmėsi klientūriniais ryšiais. Yra žinoma, kad finansiniais LDK kanclerio K. Z. Paco ir jo giminaičio LDK didžiojo etmono M. K. Paco reikalais rūpinosi Bartolomeo Cinacchi¹¹¹, greičiausiai, kaip ir daugelis kitų jo tautiečių, skolinusių pinigus. Šis asmuo buvo įgavęs didelį LDK kanclerio pasitikėjimą ir buvo jo piniginių reikalų atstovas, pvz., per Cinacchi buvo

¹⁰⁶ Ibid., išn. Nr. 22.

¹⁰⁷ Mazzei teigimu, XVII a. Marikonai (Moriconi) atsikėlė į Krokuvą, jiems buvo suteikta miesto piliečio teisė *civis cracoviensis* 1616 m. Marikonai savo verslą aktyviai plėtojo tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje, apie XVII a. vidurį kai kurie šios šeimos nariai savo verslą perkėlė į Lietuvą – į Vilnių ir į Kėdainius. Vienas iš Marikonų Frediani Moriconi 1659 m. karuose su švedais paskolino didelę sumą Lietuvos kariuomenės algoms apmokėti, už ką buvo nobilituotas; žr. R. Mazzei, *Itinera mercatorum: Circolazione di uomini e beni nell'Europa centro-orientale 1550–1650*, Lucca, 1999, p. 109–110; R. Mazzei, *Traffici e uomini d'affari italiani in Polonia nel seicento*, p. 19–21. Apie Marikonius plačiau žr. T. Zychliński, *Złota księga szlachty Polskiej*, roc. 2, Poznań, 1880, s. 223–227; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 6, Lipsk, 1841, s. 479–480.

¹⁰⁸ M. Karpowicz, Artyści włoscy w Wilnie w XVII wieku, *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, Warszawa, 1995, s. 59.

¹⁰⁹ A. Ragauskas, op. cit., p. 183–184.

¹¹⁰ Ibid., p. 192.

¹¹¹ Ibid., p. 194; M. Paknys, K. Z. Paco dvaro santykis su Pažaislio menininkais, *Menotyra*, 1998, Nr. 1, p. 5.

perduodami pinigai tapytojams, jam padedant rekomenduojama sudarinėti prekybinius sandėrius¹¹². Net neabejotina, kad šio turtingo pirklio municipalinė karjera Vilniaus mieste, atskleista istoriko Aivo Ragauskos¹¹³, sėkmingai susiklostė įtakingų Pacų globos dėka.

Tačiau Ragauskos nuomonė, kad šio asmens veikla ribojosi vien tik pinigų „darymu“ ir Vilniaus miesto kultūriniam gyvenimui neturėjusi didesnės reikšmės¹¹⁴, yra pernelyg skubota ir kategoriška. Juo labiau, paties autoriaus tvirtinimu, kad LDK didžiojo etmono M. K. Paco pavedimu Cinacchi rūpinosi Šv. Teresės bažnyčios didžiojo altoriaus įrengimu¹¹⁵. Istoriko Zenono Ivinskio teigimu prekyba apskritai, kaip aukštesnė bendravimo forma, buvo tiltas tarp Lietuvos ir Vakarų Europos kultūros¹¹⁶. Tad neabejotina, kad turtinųjų pirklių įsikūrimas Vilniuje darė įtaką miesto bendruomenei ir prisidėjo prie jo kultūrinės raidos per svetimšalių atsineštas savo krašto tradicijas. Pavyzdžiui, prabangi vėlyvųjų Viduramžių, Renesanso ir Baroko Krokuvos miesto elitinė kultūra kaip tik susiformavo turtinųjų italų pirklių įtakoje, kurie aktyviai dalyvavo municipalinėje miesto veikloje¹¹⁷. Be to, būdinga tai, kad italai dažnai užsiimdavo įvairiapuse veikla, suderindami pačias įvairiausias veiklos formas. Pavyzdžiui, istoriografijoje gerai žinomas veronietis Alessandro Guagnini, tarnavęs Vitebsko vaivados Stanislovo Paco kariuomenės rotmistru¹¹⁸ ir parašęs *Sarmatiae Europae descriptio* („Europinės Sarmatijos aprašymas“,

¹¹² Ibid.

¹¹³ A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702)*, Vilnius, 2002, p. 290–293; A. Ragauskas, „Bartholomeus Cynaki ir C^o“, p. 178–205.

¹¹⁴ Ibid., p. 194.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Z. Ivinskis, *Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva*, (atspaudas iš „Atheneum“), Kaunas, 1933, p. 4.

¹¹⁷ S. Tomkowicz, Włosi kupcy w Krakowie w XVII i XVIII w., *Rocznik Krakowski*, 1900, t. 3, s. 7–26; J. Ptaśnik, Z dziejów kultury włoskiego Krakowa, *Rocznik Krakowski*, 1907, t. 9, s. 1–39; S. Kutrzeba, J. Ptaśnik, Dzieje handlu i kupiectwa krakowskiego, *Rocznik Krakowski*, 1910, t. 14, s. 96–107.

¹¹⁸ *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemodzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, oprac. J. Radziszewska, Warszawa, 1978, s. 6.

1578), kartu su tėvu atvykęs į Lietuvą, vienu metu buvo kariškis, diplomatas, literatas bei sėkmingai vertėsi prekyba¹¹⁹.

Kitas panašus plataus masto veikėjas buvo Tito Livio Burattini, karaliaus Jono Kazimiero sekretorius ir pinigų kalyklos savininkas, artimas Cinacchi verslo partneris¹²⁰, Lietuvoje artimai bendravęs su Pacais ir Radvilomis¹²¹. Todėl, matyt, neatsitiktinai šio turtuolio, nukaldinusio lietuviškus šilingus, vėliau pramintus „buratinkomis“, verslas ir jo mokslinė veikla buvo susijusi su Lietuva¹²². Šis kalybos meistras, britų istoriko Normano Davieso nuomone, galbūt tik papipelnymo siekęs sukčius¹²³, kontaktavo su tokiais žymiais to meto intelektualais kaip Girolamo Pinocci, rezidavusiu Krokuvoje, ir prancūzu Pierre'u Des Noyers'u¹²⁴. Jis gilinosi į fizikos, astronomijos mokslus, Vilniuje atliko bandymus ir čia 1675 m. išleido knygą *Misura universale*, kurioje pasirodė vienas pirmųjų bandymų įvesti Europoje universalų ilgio matą ir buvo paskelbtas ilgio matavimo vieneto „metro“ pavadinimas¹²⁵. Tad šis verslus žmogus, susikrojęs didžiulius turtus iš pinigų kalybos, užsiėmė ir intelektualine veikla, kuria prisidėjo prie to meto Europoje svarbių gamtos mokslų – fizikos ir astronomijos – raidos Lietuvos mokslo istorijoje.

¹¹⁹ R. Mazzei, *Itinera mercatorum*, p. 28; D. Caccamo, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558–1611)*, Firenze, 1970, p. 82.

¹²⁰ A. Ragauskas, op. cit., p. 192–193; R. Mazzei, *Traffici e uomini d'affari italiani in Polonia nel seicento*, p. 65–67; A. Birkenmajer, Burattini (Boratyni) Tytus-Liwiusz (1617–1681), *PSB*, t. 3, Kraków, 1937, s. 133–136.

¹²¹ Ibid., op. cit., s. 134.

¹²² S. Janušonis, 1663–1667 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pinigų kalyklų infliacinių vario šilingų kaldinimo nežinomos ataskaitos, *Lietuvos istorijos metraštis, 1973 metai*, Vilnius, 1994, p. 125–133; R. Mazzei, op. cit., p. 66; J. Jurginis, I. Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai: (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*, Vilnius, 1981, p. 285–286.

¹²³ Davieso teigimu, Burattini, gavęs karaliaus leidimą kaldinti varinės monetas, kurių vertė buvo lygi trečdaliui grašo, 1660–1666 m. į rinką paleido per 900 milijonų tokių monetų ir sukėlė valstybėje nematytą chaosą. Kitais metais šių pinigų „buratinkų“ vertė dar krito nuo 1/70 iki 1/800 dalies; žr. N. Davies, *Dievo žaislas: Lenkijos istorija*, Vilnius, 1998, p. 503.

¹²⁴ K. Targosz, *Hieronim Pinocci: Studium z dziejów kultury naukowej w Polsce w XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967, s. 20–35; A. Birkenmajer, op. cit., s. 133.

¹²⁵ L. Birkenmajer, *T. L. Burattini, Miara powszechna*, Kraków, 1897; J. Jurginis, I. Lukšaitė, op. cit., p. 286.

Svarbu pažymėti, kad italų bendruomenė visuomet išlaikydavo glaudžius ryšius su savo tėvyne. Dažnai ji būdavo didikų tarpininkė tarp Italijos didikų dvarų ar Šv. Sosto. Lygiai ta pačia diplomatinė veikla ji užsiėmė ir Pacų dvare, padėdama kontaktuoti su didikų „protėvyne“ Italija – Toskanos kunigaikštija – ar palaikyti ryšius su Apaštališkuoju Sostu. Italai akivaizdžiai siekė politinės įtakos šiame regione, ypač tarpuvaldžiais, kai buvo renkamas naujas karalius¹²⁶. Todėl Pacai neretai buvo pamaloninami įvairiomis aukštos meninės vertės dovanomis. Pavyzdžiui, LDK didžiajam etmonui M. K. Pacui jo „giminaitis“ L. D. de' Pazzi, ištikimas Pacų tarpininkas itališkuose reikaluose¹²⁷, atgabeno iš Florencijos Nukryžiuotąjį. Tai liudija paties LDK didžiojo etmono parašytas 1679 m. balandžio 28 d. laiškas italų kalba iš Vilniaus, kuriame LDK didysis etmonas dėkoja Jo Šviesybei už jam atsiųstą Krucifiksą¹²⁸.

Sudėtinga ką nors spręsti apie šį sakralinio meno kūrinių, kadangi minėtame laiške daugiau nieko apie jį neužsimenama, nėra jokių duomenų kaip šis Nukryžiuotasis atrodė ir iš ko jis buvo pagamintas. Tačiau minėtas LDK didžiojo etmono laiškas, kaip istorinis šaltinis, leidžia daryti prielaidą, kad brangūs religinio meno objektai į Lietuvą galėjo būti gaunami ir iš Italijos¹²⁹. Šis M. K. Pacui siųstas Nukryžiuotasis greičiausiai iš religinių paskatų buvo dovanotas Toskanos didžiojo kunigaikščio Kozimo III, su kuriuo M. K. Pacas palaikė glaudžius santykius ir keitėsi įvairiomis brangiomis dovanomis¹³⁰.

¹²⁶ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, op. cit., p. 266–267; apie Medičių siekius Respublikoje XVII a. antroje pusėje plačiau žr. R. Mazzei, op. cit., p. 47, p. 114–116; A. Baniulytė, Lietuvos didikų Pacų ryšiai su Medičiais, p. 58–59.

¹²⁷ L. D. Pazzi buvo Pacų tarpininkas palaikant ryšius su Toskanos didžiuoju kunigaikščiu Kozimu III, taip pat su visa italų bendruomenės „grietinėle“, įsikūrusia Respublikoje; žr. R. Mazzei, op. cit., p. 114–116; A. Baniulytė, op. cit., p. 47–61.

¹²⁸ LDK didžiojo etmono M. K. Paco laiškas Lorenzo Domenico de' Pazzi, Vilnius, 1679 04 28, Archivio di Stato di Firenze (Italijos valstybės archyvas Florencijoje), fondo MP (Mediceo del Principato 1529–1753), filza 4493, ins. Cap. no Co Pazzi, l. 413: *Ringratio molto V. S. del Crocifisso mandatomì...* Plačiau apie L. D. de' Pazzi korespondenciją žr. A. Baniulytė, op. cit., p. 54.

¹²⁹ Už šį vertingą pastabėjimą esu dėkinga menotyrininkei Birutei Rūtai Vitkauskienei.

¹³⁰ A. Baniulytė, op. cit., p. 51–54.

Medičių dvaro auksakalių darbo Krucifiksas galėjo būti saugomas vienoje iš koplyčių LDK didžiojo etmono funduotoje Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje. Juo labiau kad M. K. Pacas savo testamente minėjo Nukryžiuotojo altorių, buvusį dešinėje pusėje įėjus į bažnyčią, ir nurodė, kad prie šio altoriaus „kiekvieną penktadienį būtų laikomos mišios“¹³¹. Tai įrodo LDK didžiojo etmono dvasinį atsidavimą Nukryžiuotojo kultui, kurį galėjo skatinti Kozimo III atsiųstasis Krucifiksas, kurio ypatingas gerbimas buvo būdingas Medičių kunigaikščiams¹³². Reikia manyti, kad panašiu būdu į Pacų funduotas bažnyčias bus atkeliavęs tabernakulis, puošęs Pažaislio kamaldulių vienuolyno bažnyčios centrinį altorių, kiti brangūs religinio turinio paveikslai ar sidabriniai liturginiai reikmenys: monstrancijos, taurės, kielikai bei relikvijoriai, apie kurių buvimą šiandien dar galima sužinoti iš XIX a. pirmos pusės bažnyčių vizitacijos aktų¹³³.

Apibendrinant galima teigti, kad Pacų genealoginė propaganda apie jų itališką kilmę, išpopuliarėjusi XVII a. antroje pusėje, buvo reikšminga ne tik šios giminės suklestėjimui ir jų kaip krikščionybės gynėjų bei puoselėtojų LDK įvaizdžio sukūrimui, bet taip pat reikšminga šios Lietuvos didikų giminės dvaro ryšiams su Italijos diduomene, kurie savo ruožtu buvo svarbus indėlis į Lietuvos miestų kultūrą ir jų religinio gyvenimo raidą. Itališki Pacų ryšiai ir jų kultūrinės aspiracijos pasireiškė įvairiomis formomis: baroko stiliaus kulto pastatų fundacijomis, propagavusiomis Kontrreformacijos idėjas, atvykėlių į Lietuvą protegavimu, sąlygojusiu gausaus būrio italų menininkų ir pirklių atvykimą į Lietuvą, kurie XVII a. antroje pusėje formavo Pacų dvaro klaną. Ambicingų šių didikų užmojų dėka Lietuvos dailės raida patyrė reikšmingą Vakarų Europos kultūros ir meno įtaką, kuri miestų architektūrai suteikė epochai būdingą „modernaus“ – baroko – stiliaus pobūdį.

¹³¹ MAB RS, f. 273, b. 2426, l. 16–17.

¹³² Plačiau apie Medičių Nukryžiuotojo kultą žr. M. Rossi, Francesco Bracciolini, Cosimo Merlini e il culto medico della croce: ricostruzioni genealogiche, figurative, architettoniche, *Studi Secenteschi*, 2001, vol. XLII, p. 212–276.

¹³³ Kauno dekanato Pažaislio kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios vizitacijos aktas, 1830 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3834, l. 3–4; Pažaislio vienuolyno ir bažnyčios inventoriaus surašymo aktai, 1836 m., Kauno apskrities archyvas, f. 337, ap. 1, b. 165, 166, 167.

Kartušas su Pacų herbu. Pažaislio kamaldulių vienuolyno Šv. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios fasado fragmentas
Pažaislio kamaldulių vienuolyno Šv. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios fasadas

Aušra Baniulytė

Italian relations of the Pacai family in the late 17th century and the urban art in the Grand Duchy of Lithuania

Summary

The paper discusses the formation of Italian aspect of the urban art and culture in the Grand Duchy of Lithuania under the influence of one of Lithuanian noble families, the Pacai. The Pacai reached hegemony in the Grand Duchy during the reign of King Mykolas Kaributas Višnioveckis (Michael Korybut Wisniowiecki) and made a very significant contribution to the politics of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the second half of the 17th century. One of the distinctive features of the Pacai family was their alleged genealogical relationship with the Florentine patrician family of Pazzi. This presumed kinship was first proposed in the first half of the 17th century and had a considerable impact on the political and cultural orientation of the Pacai. It was best expressed through the relations of the Pacai with the House of Medici, mainly with the Grand Duke of Tuscany Cosimo III and with the Holy See.

The genealogical propaganda of the 'Italian origin' of the Pacai was manifested in the 17th century panegyric literature dedicated to this family, as well as in the visual arts, such as painting and architecture. The image of Saint Maria Maddalena de'Pazzi, their presumed relative, can be found in all the principal foundations of the Pacai: in the Church of Sts. Peter and Paul in Vilnius, the Church of St. Michael the Archangel and St. John the Baptist in Jieznas, as well as in the Church of the Visitation of the Virgin, built for the Camaldolese monastery in Pažaislis. Moreover, this religious architecture reflected the piety and religious conception of the Pacai family that could be defined as 'the Defenders of the Christian faith'. It also emphasized the triumph of the Counter-Reformation in Lithuania. The image of the *Pater Patriae* which was popular in the 16th century and was favoured by the Radvilos family, in the Baroque epoch was supplemented by the idea of 'Christian knight'. This image was formed in the Italian literature; it can be traced to *Gerusalemme liberata*, a heroic poem by Torquato Tasso written in 1575, after the victory of Lepanto in 1571. In Lithuania the 'Christian knight' was best impersonated by the Grand Hetman of the Grand Duchy, Mykolas Kazimieras Pacas (Michał Kazimierz Pac). He distinguished himself in the battles against the Turks, especially in the battle near Chotin (Chocim) in 1673. This historical and literary image of the Christian knight was closely linked to the First Crusade which liberated Jerusalem from the Turks in 1099. It also expressed the Italian aspirations of the Pacai, insofar as this historical and literary motif was also characteristic to the genealogy of the Pacai's presumed relatives, the Florentine noble family of Pazzi.

In addition to the foundations of Baroque churches and monasteries, the prosperity of the Pacai household was also reflected in the construction of palaces and country mansions; the most prominent of these were located in Vilnius, Kaunas, and Jieznas. These Baroque style constructions which displayed spatial awareness that was rather 'modern' at the time changed the scenery of urban architecture in Lithuania. On the other hand, the presumed Italian origin of the Pacai, their close contacts with the land of their 'ancestors', Italy, as well as their favourable attitude to all foreigners drew numerous Italian artists, artisans, as well as numerous merchants to whom Vilnius became a significant commercial centre, similar to Warsaw and Cracow in Poland, and especially important for the Italian trade with Russia and Ukraine. Some of the merchant families, like Cinacchi or Moriconi, settled in Lithuania for centuries. The Italians actively participated in religious, cultural, and social life, making an impact on the urban society of the time. Consequently, the predominance of the Pacai noble family acted as a catalyst for decisive impact of the Western European culture on the emergence of the urban art characterized by the features of Baroque style in Lithuania.